

Надія Єфимшиц

КОМІ-ЗИРЯНИ ТА КОМІ-ПЕРМ'ЯКИ – РІЗНІ ШЛЯХИ СПОРІДНЕНИХ ЕТНОСІВ

Статтю присвячено висвітленню проблем етнофедералізму у регіонах Росії. Розвиток процесів порівнюється на прикладі комі-зирян та комі-перм'яків. В Побудові на фоні етнічних та політичних процесів на пострадянському просторі.

Ключові слова: *Комі-зиряни та комі-перм'які, федералізм у Росії, регіони, територіальні одиниці.*

Nadiya Yefimishch. Komi-Zyryans and Komi-Permyaks: Different Ways of Two Related Ethnic Communities. The article deals with problems of ethnofederalism in Russia. Two patterns are compared in the development of Komi-Zyryans

and Komi-Permyaks. At the background of ethnic and political processes in post-Soviet Russia.

Key Words: *Komi-Zyryans, Komi-Permyaks, Federalism in Russia, Regions, Territorial Units.*

На дореволюційних етнографічних картах Росії території двох етносів – комі-зирян та комі-перм'яків – були позначені окремо. Слід зауважити, що з приводу належності комі-перм'яків та комі-зирян до одного етносу чи двох етносів існували та існують різні точки зору, що впливають на практичні дії з об'єднання двох етнічних спільнот в одній політичній, економічній та культурній одиниці. У працях К. Жакова та П. Сорокіна комі-перм'яки вважаються близькоспорідненими, але відмінними етнічними спільнотами. Сучасні вчені – Л. Жеребцов та Ю. Шабаєв у концептуальній статті «Комі-перм'яки у світі, що змінюється» вважають, що шляхи зирян та перм'яків розійшлися тисячу років тому. Однак зазначимо, що, на відміну від багатьох субетнічних груп українців, обидва етноси комі завжди жили в одній державі – Росії, хоч і в різних губерніях, причому зиряни прийняли православ'я у XIV столітті, а перм'яки – у XV столітті.

Етнос комі утворився внаслідок міграцій населення, що говорило прото-пермською мовою (спільною для комі та удмуртів), на Північ у період потепління у VIII – X сторіччях. Внаслідок негативних кліматичних змін територія сучасної Республіки Комі не приваблювала російських колоністів, що сприяло відносній ізоляції та консолідації комі. Разом з тим, суворі природні умови не сприяли розвитку землеробства і серед комі поширилися різноманітні промисли, торговельно-посередницькі операції. На півночі комі стали власниками стад оленів, визискуючи корінне населення (ненців, хантів, мансів). За рівнем добробуту комі мало поступалися росіянам, з якими їх еднало багато рис побутової культури. Органи самоуправління, церковні громади та земства упродовж XIX сторіччя сприяли підвищенню рівня освіти та побутової культури.

Серед інтелігенції комі, яка формувалася поза зовнішніми впливами і безпосередньо по лінії Санкт-Петербург – Усть-Сисольськ були:

Автор першої монографії з історії комі «Зирянський край за часів єпископів пермських» – Г. Литкін.

К. Жаков, який написав поему «Біармія», де поставив на порядок денний актуальне питання про унікальність духовного досвіду малих народів і довів, що вони можуть зробити внесок у розвиток світової цивілізації. Історико-філософська концепція поеми базується на уявленнях про характер світогляду давніх комі, що відбито у трьох рівнях життя. Перший рівень – рівень Всесвіту, другий – рівень міжособистісних взаємин, третій – це світ природи.

Видатний вчений соціолог П. Сорокін своєю «Програмою вивчення зирянського краю» (1918 р.) започаткував комплексне вивчення цього регіону Росії. В його працях відчувається інтегральна сутність його світогляду, що залишався незмінним.

Швидкі зміни у свідомості після 1905 року, зокрема появу автономістських настроїв, П. Сорокін розглядав факт життя народу комі як динамічної спільноти, яка швидко запозичувала у росіян нововведення у всіх сферах.

Іншим активним послідовником К. Жакова був І. Мосшег (І. Мошегов) – комі-перм'яцький історик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Поштовхом до діяльності І. Мосшега стала книга Я. Камасинського (псевдонім К. Жакова) «Біля Ками. Етнографічні нариси та оповідання» (1905 р.), у якій було піддано критиці пасивність комі-перм'яцької інтелігенції щодо питань культурного розвитку та соціальної рівноправності.

Після встановлення більшовицької влади згідно з декретом ВЦВК від 22 серпня 1921 р. «Про автономну область комі (зирян)» було створено автономну область у кордонах дещо менших від сучасних.

У 1924 р. у програмній статті «До трьохріччя автономної області Комі» радянський політичний діяч Д. Батієв обґрунтовував тезу про перетворення автономної області комі на республіку саме існуванням нібито державних традицій комі у минулому. Він стверджував: «Ідея про самостійність Комі народу далеко не нова (...). В епоху Стефана Пермського була велика політична одиниця Ємо-Зирянська теократія на чолі з напівлегендарним Памом...».

Утім, створення окремого літературного стандарту комі-перм'яцької мови у 1920-х роках не означало, що обидва етноси приречені на роздільне існування. Як відомо, у Карелії також використовують різні літературні мови, тим більше, марійці та мордва. Однак ще О. Сидоров у рецензії на московський збірник «Фіно-угрознавство» (1929), надрукований у журналі «Комі му» того ж року, виступив проти окремих карт для комі-зирян та комі-перм'яків. Адже, на думку науковця, обидві етнічні спільноти у мовному аспекті та щодо етнографічних особливостей відрізняються набагато менше, ніж ерзя та мокша (мордва), які вважаються одним народом, хоч мають на це набагато менші підстави. О. Аксьонова, керівник організації «Югер» у Сиктивкарі (Інститут мови, літератури та історії) у статті «Про розвиток комі-перм'яцької мови» вважає, що лише за об'єднання комі-зирян та комі-перм'яків можливе виживання цих етносів та їхніх мов. Таким чином, питання існування однієї чи двох мов та етносів є скоріше питанням політичним, а не науковим. Відомо, що для адекватного розуміння твори письменників-зирян, підручники, театральні п'єси (зокрема п'єса Савіна «На світанку зів'яла квітка», 1921 р.) доводилося перекладати комі-перм'яцькою мовою.

Можна говорити про комі-перм'яцьку літературу, історичну долю якої ще у 1972 р. окреслила Є. Пастухова. Однак усі ці факти не підтверджують і не заперечують можливості спільного національно-державного утворення для комі-перм'яків та комі-зирян. У статті Л. Жеребцова та Ю. Шабаєва науковці підводять до думки, що варто було б створити національно-культурну, а не територіальну автономію для комі-перм'яків. Подібне твердження можна сприйняти як апологетику курсу на ліквідацію територіальної автономії комі-перм'яків. Однак, як показали дослідження національно-культурної автономії у СРСР та Країнах Східної Європи, у кінцевому рахунку лише територіальна автономія надавала можливості для певної культурної ніші. Саме тому Р. Таагепера вважає, що лише на власній території, визнаній як легітимна територія може розвиватися національна ідентичність.

Д. Батієв, що багаторазово пропонував приєднати землі комі-перм'яків до Комі АО, не був просто екстравагантним, безвідповідальним політиком. Аргументи щодо економічної доцільності перебування округу у Пермській області, проблемах транспортних комунікацій – про які йдеться у С. Лаллукки – не могли бути визначальними у політиці радянської влади, яка не мала нічого спільного зі скандинавським раціоналізмом. Баланс сили – це було головне у питаннях об'єднання комі-зирян та комі-перм'яків. Об'єднання цих гілок народу створило б передумови для потужної республіки на Півночі Росії, а подібна перспектива не влаштовувала і, на нашу думку, надалі не надихає можновладців Росії.

Ф. Тараканов дає переконливі свідчення щодо історії опитування нечисленного населення округу, яке абсолютною більшістю підтримувало об'єднання з Комі АО. Створення округу – це була найбільша поступка національному чиннику, на яку пішли владні структури Уральської області, хоч комісія з Москви, яка побувала у 1924 році, з'ясувала, що переважна більшість комі-перм'яків прагнула об'єднатися зі спорідненим народом. Як свідчить Ф. Тараканов у мемуарах «Без провини над прірвою», сама діяльність партійних активістів та інтелігенції у 1920-х роках на зближення споріднених народів і стала причиною масових репресій 1930-х років [1]. Слід зауважити, що робота у сфері культури та охорони здоров'я була дуже значною. Грамотність населення у 1925–1940 рр. досягла 84,2%, що разом зі створенням округу сприяло консолідації комі-перм'яцького етносу. Порівняно з 1925 р. кількість лікарняних установ у 1940 р. збільшилася у 5 разів, витрати на освіту з 1925 по 1940 рр. – у 38 разів. Підвищилася побудова культура населення, було відкрито 42 дитячі установи, 24 колгоспні пологові будинки. У видавництві, створеному у 1930 р., впродовж 10 років було видано 385 книжок комі-перм'яцькою мовою; тобто майже 40 книжок на рік. Для порівняння – в окрузі у 1999 р. не було видано жодної книги. Якщо у 1925 р. Кудимкар був лише селом, то у 1938 р. він став містом з населенням 12 000 з власним драматичним театром (1955 р.), газетою «Горіс», що набула популярності. Ці зрушення, типові для

мобілізаційної політики та радянської модернізації, мали зворотний бік – у 1936–1938 рр. в окрузі був голод, який забрав тисячі життів, причому округ вивозив продовольство.

Реквізичійна політична влада призвела до розкуркулення і не сприяла інтенсивному розвитку сільського господарства. У 1930-х роках в окрузі почала швидко розвиватися промисловість, пов'язана із заготівлею лісу. Було створено трест «Коміпермліс» і заготівля лісу – спеціалізація округу – перейшла до цього монополіста. Однак, хоч виробництво промислової продукції виросло у багато разів, – це було екстенсивне зростання. На відміну від Фінляндії чи Латвії в окрузі розвивалася лише первинна переробка сировини. На думку дослідників – це не сприяло бурхливому розвитку кадрової бази титульної національності, тому що комі були зайняті переважно некваліфікованою працею.

Політика репресій призвела до знищення перших поколінь комі-перм'яцької інтелігенції. При цьому Ф. Тараканов, що вважався улюбленцем простих людей, учнівської молоді та вчителів у обох автономіях, постраждав саме за пропагування єдності комі-зирян та комі-перм'яків [1, с.28].

На думку С. Лаллукки величезним ударом, що неправдоподібно змішав демографічну структуру району, була Друга світова війна, в якій загинули понад 10 тис. чоловік [2]. Після війни, на думку Л. Жданко та Ю. Шабаєва, розвиток округу відбувався екстенсивно, що було передумовою для глибокої кризи у соціально-економічній та культурній галузях. Сировинний характер економіки зумовив невисокий рівень доходів населення, слабкий розвиток транспортної інфраструктури, систем зв'язку і соціальної сфери у цілому. Така ситуація виштовхувала з округу людей, що орієнтувалися на більш високий рівень життя, кваліфіковану працю і високий рівень споживання матеріальних і духовних благ. У зв'язку з цим, від 1960-х років починається відтік населення, а рівень діаспоризації комі-перм'яків підвищився від 12 до 38%. За оцінкою С. Лаллукки втрати від асиміляції досягли 30 000 осіб [2]. На думку В. Аксенової, саме цей період був переламним щодо

врат національних культури та ідентичності. Було припинено викладання рідною мовою (у частині шкіл викладалася рідна мова та література як окремий предмет). У зв'язку з цим було ліквідовано учительський інститут у Кудимкарі, а відділення комі-перм'яцької мови та літератури у Пермському пединституті не могло його замінити. Десятиріччями не вирішувалося питання про відкриття наукової установи в окрузі. Відкриття у 1988 р. філії Інституту мови, літератури та історії (Сиктивкар) не розв'язало проблеми.

Утім, у 1970-х роках продовжувався розвиток художньої літератури, комі-перм'яцький буквар було нагороджено срібною медаллю у Лейпцизі, значних успіхів досяг театр у Кудимкарі, що здобув визнання на всеросійських фестивалях.

У цілому розвиток національної свідомості комі-перм'яків залишався низьким. Як показують дослідження Ю. Шабаєва, упродовж 1989 – 2008 рр. тут спостерігалися процеси деетнізації, етнічної ерозії.

Однозначна етнічна ідентифікація, тобто сприйняття лише представником власного етносу, приймалися лише для 37,9% комі-перм'яків і 61,7% комі. Для інших – притаманна або подвійна ідентичність чи повна зміна етнічної самосвідомості і, як наслідок, невідповідальність «паспортної» національності реальному самовідчуттю особистості. На думку дослідника, висловлену ще 10 років тому, за умов все більшого розвитку інформаційних технологій комі-перм'яцький етнос буде програвати конкурентну боротьбу з іншими народами і процеси етнічної ерозії будуть посилюватися.

Науковці поставили питання розібратися, яким чином розвивалася етнічна мобілізація комі-перм'яків за останні 100 років. Вони дійшли висновку (зокрема І. Жеребцов), що ще до революції у комі-перм'яків меншим був розвиток земських шкіл, байдужість до громадської діяльності та до проблем освіти була притаманна інтелігенції, поширене пияцтво. Комі-перм'яки поступалися за рівнем освіти як тоді, так і тепер росіянам та комі-зирянам. Про це свідчать також етнографічні нариси та оповідання Я. Камасинського, що були надруковані у 1905 році.

Слід зауважити, що на початку 1990-х років Ю. Шабаєв, який дослідив ситуацію у національному русі у КПАО, дійшов висновку, що Комітет відродження комі (Сиктивкар) і товариство «Югер» (Кудимкар) виступають, практично, зі спільних позицій, тісно контактують та співпрацюють, при чому представники товариства «Югер» постійно беруть участь у з'їздах комі народу, засіданнях Комітету. Члени товариства «Югер» вважали за потрібне зрівняти російську та комі-перм'яцьку мови, виступали за тісну інтеграцію з Республікою Комі та активно відстоювали ідею про возз'єднання двох народів комі у рамках одного національного – державного об'єднання. Однак лише 20% населення підтримало ідею об'єднання РК та округу, що пов'язано з відсутністю лідерів, а також і тим, що не існувало традицій політичної боротьби в окрузі. На думку кудимкарського науковця А. Коньшина, яку він висловив у статті «Комі-перм'яцьке пострадянське село: проблеми деетнізації», втрата державної підтримки призводить до гострої соціально-економічної та демографічної кризи, яка може мати фатальні наслідки – 80% населення живе нижче рівня бідності, не виплачуються зарплати, поширюється алкоголізм, злочинність, безробіття та суїцид [3, с.151]. На його думку, у найближчі 10 років позитивних зрушень не буде і за ці роки комі-перм'яцьке село, основний носій мови та національної культури округу, зменшиться ще на 10-15 тисяч осіб та деградуватиме до небезпечної межі із далекосяжними наслідками. Негативні прогнози повністю підтвердилися, тому ідея пермського губернатора Ю. Трутнева про адміністративну інтеграцію з Пермською областю не викликали особливих заперечень. На думку Ю. Шабаєва, це пояснювалося тим, що ще з ХІХ сторіччя етнонім «перм'як» часто сприймався як свідчення низької культури та неповноцінності його носія – причому так його сприймали як росіяни, так і самі комі-перм'яки. А оскільки статус автономії, практично, нічого не змінює у житті пересічного громадянина, то для масової свідомості (не для етнічних еліт) він не має особливої цінності. Велику роль у стимулюванні процесу об'єднання відіграв візит 4 липня 2002 року Голови Ради Федерації С. Миронова, і в цей час також проведення у Кудимкарі пред-

ставницького семінару «Адміністративно-територіальний устрій Росії: проблеми і перспективи» (листопад 2002 р.), де виконком руху «Комі войтир» вважав, що думку мешканців округу не було достатньо вивчено.

Як прихильники, так і опоненти об'єднання звернули увагу на те, що немає ясності у питаннях фінансування округу після об'єднання, щодо збереження його територіальної цілісності та національної самобутності, представництва округу у вищих органах влади Російської Федерації.

На передодні 7 грудня 2003 року майже 90% тих, хто прийшов на виборчі дільниці, відповіли позитивно на об'єднання з Пермською областю. Аналітики зазначають, що було зареєстровано депутата Держдуми М. Коденєва, який виступав проти ліквідації округу і вважав, що його підтримають інші депутати та «десанти» з Республіки Комі.

Слід зазначити, що іноземні дослідники і науковці, що вивчають проблеми федералізму в Росії, оцінюють ліквідацію округу вкрай негативно.

Що виграли і що програли комі-перм'яки від об'єднання? Це питання наразі залишається без відповіді. Крайові власті, як мінімум, декларують відданість принципам політики розвитку та підтримки етносів, у тому числі комі-перм'яцького народу. У той же час інституалізація цієї політики все ж проходить із очевидним запізненням. Так, у структурі крайових владних органів Міністерство у справах комі округу було створено лише на початку 2008 року – два роки після об'єднання суб'єктів, хоч відповідний галузевий комітет у крайовому Законодавчому зібранні було створено відразу ж після його обрання у грудні 2006 року у процесі обговорювання нової структури.

На противагу цій парадигмі існує також інша концепція, яка виправдовує демонтаж територіальних автономій нібито об'єктивістським баченням слабого розвитку національної свідомості комі-перм'яків, їхньої відсталості.

У своїй крайній формі подібні думки виражені у статті Ю. Шабаєва та ін. стосовно ідеології фіно-угорського руху, де референдум, що завершився рішенням про ліквідацію Комі-Перм'яцького автономного округу, пояснювався ная-

вністю нібито об'єктивного падіння значення державності серед фіно-угорських народів [4]. Таким чином, перший у Радянському Союзі автономний округ, а разом з ним ідея «священної корови», тобто радянської національної державності, були піддані ревізії.

За своїми масштабами Комі-Перм'яцький округ мало нагадував інші округи – зокрема населенні народами на рівні родоплемінних суспільств. Територія округу становила 33 тисячі квадратних кілометрів, населення наближалося до 200 000 осіб. За цими параметрами округ був на рівні ЄАО, при тому, що комі-перм'які завжди становили більшість у автономії. Одночасно, подібний низький статус округу (на думку С. Лаллуккі та С. Нікітіної) свідчив про зневажливе ставлення до економічного та культурного потенціалу регіону, який С. Лаллукка у монографії фінською мовою «Комі-перм'яки – народ віддаленої землі» (1995) відповідно до класифікації С. Роккана відніс до «внутрішніх колоній» Росії.

Російські науковці Н. Борисова, І. Германов, Н. Нестерова та Є. Платнікова у статті «Політико-адміністративні розв'язання соціально-економічних та соціокультурних проблем у Пермському краї (Політический НЕУ, 2009, № 2) зазначають, що «в середині 2000-х років владні структури стали приділяти особливу увагу комі-перм'яцькому народу, що було зумовлено суто політичною метою – об'єднанням Пермської області і Комі-Перм'яцького АО. В рік проведення референдуму про об'єднання (2003) була організована серія заходів і днів комі-перм'яцької культури у Пермській області, громадські слухання «Культура комі-перм'яків у минулому та у сучасності міста Перм», численні видавничі проекти комі-перм'яцькою та російською мовами, обмінні гастрольні поїздки творчих колективів, семінари, майстер-класи, конференції, створення телефільмів про самотність комі-перм'яцького народу, видання друкованих та електронних ЗМІ, зокрема спецвипуски газети «Прикам'я багатонаціональне», обласна газета «Пермський край», телерадіомовлення комі-перм'яцькою мовою тощо. Після об'єднання у 2005 р. активність адміністрації у цьому напрямі дещо знизилася. Разом з тим, проблема Комі-Перм'яцького

округу у складі краю залишається досі достатньо актуальною. Кількість населення особливо швидко скоротилася в окрузі (на 15% за період між двома переписами 1989 та 2002 рр.).

Зазначимо, що певні спроби деяких російських громадських чи політичних діячів представити ліквідацію національної державності як тріумф свободи вибору і демократії не сприймаються науковою громадськістю самого Пермського краю. Також серед національної інтелігенції є протидія спробам виправдати ліквідацію принципу мови як культурного, етнічного визначального чинника. Подібна ліквідація, як відомо, є характерною особливістю школи В. Тишкова, що пропонує народам Росії позбутися не лише національно-державних структур (автономії), але й мови, обґрунтовуючи це правом людини на вільний вибір і культурну різноманітність. Заперечуючи цю тезу, Ю. Шабаєв у статті «Мова та етнічність: дискусії щодо мовної політики у районах проживання фіно-угрів», написаній у співпраці з Н. Шиловим та В. Денисенко («ЭО», 2009, № 2) з обуренням констатує небажання науковців Кудимкара у 2007 р. під час конференції «Комі-перм'яки і фіно-угорський світ: майбутнє краю – відповідність молоді» включити у збірник текст доповіді, де стверджується право на відмінності та рівня поваги на культурну свободу.

Враховуючи такі обставини, серед питань, що обговорюються у громадсько-політичній та науковій думці Росії нинішнього часу, можна навести такі:

1. Чи комі-перм'яки та комі-зиряни є одним народом?
2. З чим пов'язано саме той рівень автономії, що існував після 1925 року?
3. Який насправді рівень етнічної свідомості комі-перм'яків?
4. Які були обставини ліквідації округу?
5. Які можливості об'єднання округу з Республікою Комі?
6. Які перспективи збереження комі-перм'яцького етносу за умов ліквідованої територіальної автономії?

Вироблення моделі виживання етносу за умов глобалізації і при тому без структур територіальної автономії, з якими йшло формування і консолідація етносу, стало

викликом для фіно-угорського світу. Особливо гострою стала постановка питання про подальший розвиток етнічної структури в Республіці Комі. Чи можуть комі-зиряни вижити без комі-перм'яків у рамках своєї автономії? Якщо судити з концепції Р. Таагепери – це може бути лише за умов наявності певної критичної маси ядра етносу. Отже, комі-перм'яцьке питання – це свого роду пробний камінь та останній рубіж у боротьбі за існування не лише комі-зирян, але також інших фіно-угорських етнічних спільнот Росії. Недарма комі-перм'яцька тема стала невід'ємним елементом дискурсу фіно-угорських народів Росії. Можна із впевненістю стверджувати, що лише за останні десятиріччя комі-перм'яцька проблематика взагалі перемістилася в епіцентр дискусій на етнополітичні теми, у тому числі у Раді Європи, на самітах у Саранську та Хантї-Мансійську.

Комі-перм'яцьке питання також викликає інтерес європейських дослідників російського федералізму. Німецькі науковці Ксенія Хенткова та Оскар Лайсе у статті «Федералізм, який імітує Росія: регіональна політика часів Путіна та Медведєва» розглянули також аспекти ліквідації автономних утворень – суб'єктів федерації. Це питання більш детально аналізували також А. Гайнеман-Грудер у статті «Крок наперед, два кроки назад. Від етнофедералізму до Росії росіян». Науковці вважають, що жодної конкретної стратегії під час злиття не було вироблено, так само як і планів щодо створення повноцінних нових структур. Оскільки для кворуму треба було більше 50% голосів, значну увагу було приділено референдуму з боку федеральних структур. Однак, як зауважують науковці, з трудом набрали 50%.

Як вважають німецькі дослідники, у нових регіонах виникла політична асиметрія. «Комі, евенки, коряки і буряти, що втратили автономні округи, у нових регіонах майже не представлені, а у московському Центрі не представлені зовсім. Зокрема, у Москві, колишній округ представляв промисловець вірменського походження О. Оганян. Як зауважила ще у 2006 р. «Незавісімая газета», Центр обіцяв регіонам щедре фінансування нових проектів, але регіони не мають впливу на те, як Центр виконує свої обіцянки.

У щорічнику, який видає Центр з питань вивчення європейського федералізму у Баден-Баден, К. Хенткова та О. Лойса оприлюднили нову статтю «На шляху до унітарної держави? Росія і позбавлення влади у регіонах», де підкреслюється, що федералізм у Росії перетворюється на федералізм без суб'єктів федерації. За таких умов навіть Л. Жеребцов та Ю. Шабаєв змушені були визнати, що нові соціальні та етнополітичні реалії надзвичайно жорстокі до комі-перм'яків.

Комі-перм'яцьке питання, що охоплює комплекс проблем, пов'язаних з територіальною суб'єктністю, локальними, національними та макроідентичностями – це питання, що, на думку Р. Таагепера, визначає долю народу комі. Об'єднання комі-зирян та комі-перм'яків, на думку американського професора, дає комі народу шанс вижити у майбутньому.

Водночас у контексті глобалізації виникає питання про справжній сенс існування територіальної автономії у сучасній Росії, про те, чим є територіальна автономія для народів Росії взагалі і для фіно-угорських народів зокрема. Такий проникливий етнополітолог, як Р. Таагепера, підкреслював, що лише у своїх територіальних одиницях фіно-угорські етноси можуть зберегтися. На думку Р. Таагепера, саме перебування округу у складі Пермської області перешкодило прийняттю закону про державність комі-перм'яцької мови попри те, що більшість законодавців були комі-перм'яками.

Комі-перм'яцьке питання породжує низку питань, відповіді на які мають принципове значення для розуміння онтологічного сенсу існування етнічної спільності комі та інших фіно-угорських народів Росії.

-
1. Тараканов Ф. Без вини над пропастью.– Сыктывкар, 1990.
 2. S. Lallukka. Finno-Ugrians of Russia: Vanishing Cultural Communities//Nationalities Papers. – 2001. – Vol.29, #1. P.11–39
 3. Финно-угроведение.– Йошкар-Ола, 2001. № 1 – С. 151
 4. Шабаев Ю., Шилов Н., Садохин А. «Финно-угорский мир»: идеология и реальность//Свободная мысль.– 2008. № 12 (1595).– С.79–95.